

сота в съзнанието ни творби, които довчера сме мислили, че познаваме добре. Особено това се отнася за портретите на Радичков и Вълв. Споделям напълно изждането на критика за начина, по който Йордан Радичков изгражда митологеми, при това „от мотив на познанието неговите митологеми стават мотив на съзнанието“ (с. 95). Силно и убедително критикът разглежда гротескното митообразуване в творчеството на писателя като трагика. Заставам на негова страна в спора му с Кръстьо Куюмджиев. И аз не мога да приема, че у Радичков „няма страдание, че той живее в други, детски безметежни светове и с някакъв възмутителен егоизъм нехае за драмите, мъченията, досадата на нашите делници“. Истината е друга — наистина „героят на Йордан Радичков, лишен по законите на една художествена система от индивидуализация, е исторически сирак“ (с. 100), наистина в небивалиците и безмислиците се „оглежда едно трагично човешко съзнание, някакъв студен страх и неуют“ (с. 101). Истинско удоволствие изпитваме и от проникновения анализ на последния, общо взето, недооценен от критиката роман на Радичков „Пращка“, в който Енчо Мутафов с право открива не само „високохудожествена организация, но и гъвкаво вариране и структуриране на различни литературни равнища“ (с. 115).

Вярно са доловени и организиращите принципи в поетиката на Генчо Стоев: поетичността на тази проза (т. е. затормозяването на действието чрез метафора), постигането на „онези масови конфронтации на разнородни представи и съобщения, изведени в кулминационни състояния на „ръба на нещата“ и изразени в различни структурни нива — от композиционния монтаж до микросинтетичната конструкция“ (с. 142).

Последната глава е посветена на единството в книгите с разкази — тук се повтаря познатата ни вече характеристика на Хайтовите „Диви разкази“ и се прави обстоен анализ на „Любов по пладнѐ“ от Ивайло Петров.

В началото на портрета за Генчо Стоев Енчо Мутафов пише: „Генчо Стоев се чете трудно.“ Веднага бих променил обекта в това изречение, за да кажа: Енчо Мутафов се чете трудно. Той също не е „сладкодумен разказвач“. За широката читателска публика неговите книги биха били до голяма степен неразбираеми. А проблемите, които разглежда, са действително интересни, изключително значими за днешния ден на нашата литература и следователно за съвременното ни социално развитие, за еволюцията на социалното ни и естетическо мислене, за зрялата идейна позиция на младия литературен критик, за неговия широк поглед върху проблемите на съвременното изкуство. Затова съжалявам, че книгите му няма да намерят аудиторията, която заслужават, че за мнозина (както вече първата рецензия за тях доказва) ще си останат неразбрани. Въпреки споменатите несъше-

ствени недостатъци можем да смятаме двете книги на Енчо Мутафов за събитие в живота на съвременната ни литературна теория и критика, творецът убедително доказва своето място в осмислянето на съвременния литературен процес, качествата си на вѐщ анализатор и теоретик.

Георги Цанков

„ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН“ ОТ ГЕОРГИ ДАНЧЕВ
С., НИ, 1979

Научният труд за Димитър Кантакузин иде да изпълни признателния дълг на българската литературна история към един от видните средновековни дейци, чието творческо наследство остава трайна следа не само в българската и сръбската литература, но и във византийската, руската и румънската културна история.

Българският учен Георги Данчев полага многогодишни и последователни усилия да проучва старобългарската словесност от втората половина на XV в.: след издаленото обхватоно изследване за делото на Владислав Граматик и защитената докторска дисертация върху посочения литературен период¹ до читателите стигна и монографията за Димитър Кантакузин. Тя убедително отразява продължителните търсения на Г. Данчев в наши и чужди книгохранилища, библиотеки и музеи. Издирени са важни факти, които позволяват да се направят сериозни заключения за картината на книжовния процес през втората половина на XV в.

В увода се извършва преглед на публикациите за Димитър Кантакузин. Изтъкват се първите издатели на някои Кантакузинови съчинения — А. Сатановски (1660) и Н. Рилски (1836), а също се припомнят заслугите на Дж. Даничич, П. А. Сирку, А. Т. Бычков, А. А. Титов, Хр. Лопарев. Същинският научен интерес към средновековния писател започва от началото на XX в. Посочват се приносите на Д. Маринов, Й. Иванов, В. Сл. Киселков, П. Диневков, Б. Ст. Ангелов, Д. Петканова-Тотева и други. Отделено е място и за проучванията в чужбина (В. Джорович, Дж. Сп. Радойичич, Дж. Трифунович, А.-Е. Тахиаос).

Заслужава да се отбележи обективната позиция на Г. Данчев по въпроса за принадлежността на Кантакузиновото творчество. На с. 9 справедливо се разсъждава: „В изследванията на югославските учени, сѐрби по народност, съществува тенденция да се разглежда Димитър Кантакузин изключително като сѐрбски писател. Дори в заглавията

¹ Вж. Г. Данчев. Владислав Граматик — книжовник и писател. С., БАН, 1969; Г. Данчев. Българската литература през втората половина на XV век. С., 1977. Докторска дисертация.

на своите трудове те подчертават това. Тази тенденция се забелязва за съжаление и тогава, когато се говори и за произведенията му с българска тематика, посветени на Иван Рилски. Необходимо е да изтъкнем обаче истината, че Димитър Кантакузин не е написал нито една творба със сръбска тематика или посветена на сръбски светец. Но едва ли това трябва да бъде причина ние да го считаме само за български писател. Повечето от произведенията му са посветени на общохристиянски герои, еднакво близки на всички християни на Балканския полуостров. Създадено на български език, литературното му наследство принадлежи главно на поробеното българско население. Като се има пред вид къде пребивава Димитър Кантакузин, местата, с които е свързано името му — Ново бърдо, Рилския манастир, Северна Македония, а също така и езика, на който са написани неговите произведения, както и идейното звучене, трябва да кажем съвсем категорично, че те принадлежат на българската и сръбската литература.¹

За строителите на културата от Средновековието обикновено не са запазени обилни сведения за техния житейски път. В това отношение изключение не прави и Димитър Кантакузин. Към осветляване на неговия живот е насочена началната глава: „Д. Кантакузин и неговото време.“ Твърде малко са сигурните данни, съпровождащи името на писателя. През 1469 г. в Жеглиговския манастир „Св. Богородица“ Владислав Граматик завършва най-обемистия си сборник, писан по поръка на Д. Кантакузин. През същата година става пренасяне на мощите на Иван Рилски от Търново в Рила. В пряка връзка с тържествената процесия се намират две Кантакузинови съчинения — „Служба на Иван Рилски“ и „Житие с малка похвала на Иван Рилски“. Тия факти дават основания на Г. Данчев да датира рождената дата на писателя през 30-те години на XV в. Това е времето, когато османските завоеватели с масови унищожения на хора, материални и духовни ценности се настаняват в земите на балканските народи. Трагичната и несигурна епоха слуга отпечатък в съдържателния и емоционалния облик на създаваната се тогава книжнина. Издирвайки корените на писателското потекло, Г. Данчев проследява историческите вестии за фамилията Кантакузин от XI до XVIII в. Нейни представители заемат висши ръководни длъжности във византийската държава. Това е една от причините за неколкостепенната безмилостна разправа на султанската власт с този знатен род.

След брака на деспот Георги Бранкович с Ирина Кантакузин през 1414 г. някои нейни родственици постъпват на отговорни служби в Сърбия. Като се привличат архивни свидетелства, данни от Владислав Граматик и Печкия (Новобърдски) поменик, се приема убедителната хипотеза, според която през 1414 г. или наскоро след това в Ново бърдо

се заселват близки на Ирина Кантакузин, назначени на службени постове. „От семейството на този заселник, ако не и самият той, ще е новобърдският митнически чиновник, бащата на Димитър Кантакузин“ (с. 28).

Д. Кантакузин преживява разоренето на Ново бърдо от турците през 1455 г. За родствениците на писателя най-жестоки превратности донася 1477 г. — в Цариград по заповед на Мехмед II е убит новобърдският първенец Яни Кантакузин заедно с братята и синовете си. Шо се отнася до съдбата на Димитър Кантакузин, най-вероятно е той да е останал жив от безпощадната разправа. Г. Данчев отхвърля хипотезата за емигрането му в Англия. Според него книжовникът преживява нещастieto поради проявената търпимост спрямо Мехмед II (за нея може да се съди по текста на житието за Иван Рилски) и намира сигурно убежище в имението на султанката-вдовица Мария Бранкович, а след нейната смърт (1487) той заминава при свои близки в Несебър. Там се е пазела икона, подарена през 1493 г. от Д. Кантакузин.² Освен това ст. н. с. Хр. Кодов открива в библиотеката на Александрийската патриаршия гръцки ръкопис от втората половина на XV в., подарен от Атанасий Анхиалски на Д. Кантакузин. Българският превод на предоставената от Хр. Кодов приписка гласи: „Настоящата книга подарихме на достаславния и благороднейшия архонт господин Димитрий Кантакузин, велик доместик на Великата Христова църква. + Анхиалският Атанасий“ (с. 41).

Като въвежда малко известни или нови факти, Г. Данчев съумява да разшири познанията за жизнения път на бележития представител на средновековната ни литература. В началната част на книгата е заделено място и за подкрепа на тезата, според която Д. Кантакузин е създавал творбите си не на гръцки език, а на „книжовния език на българската литература на времето“³. Същевременно се отчита блестящата образованост на Димитър Кантакузин върху византийските словесни достижения и античната култура. Г. Данчев потвърждава мнението, че писателят е притежавал интересен сборник, писан през 1474 г. В него са поместени творби като „Епиките“ на Пиндар и трагедията на Есхил „Прикованият Прометей“, „Седмината против Тива“. Освен това по безспорните наблюдения и открития на автора може да се говори за определена преводаческа дейност на Кантакузин, превел от гръцки език „Събрани молитви...“ на светогорския монах Тикара (Тома Магистър).

„Поетът Димитър Кантакузин“ е заглавие на втората глава. Предмет на вниманието тук

² Вж. К. Иречек, Княжество България, ч. II. Пътвания по България. Пловдив, 1899, с. 794.

³ Д. Петканова-Тотева, Хилядолетна литература. С., 1974, с. 188.

са „Молитва към Богородица“ и „Служба на Иван Рилски“. С преки обоснования на ръкописни сборници се очертава многобройността на молитвените творби за Богородица. Самият култ към богомайката се оформя окончателно във Византия през V в. През VII в. с името на патриарх Сергий се свързва „Акатист на Богородица“. Тоя лиричен химн, известен на всички по-късни автори, побира основните метафори-символи и топоси за Дева Мария, които се заемат задължително от всеки литературен творец.

Култът към Богородица е широко разпространен и в старобългарската книжнина. Преди Кантакузин за Дева Мария пишат Климент Охридски, Петър Черноризец, Презвитер Козма. Евтимий Търновски съставя извървено вътрешноструктурно слово за Въведение Богородично в похвалата си за Михаил Воин, а също и молитва на Петка Епиватска (в нейното житие).

Обозначавайки особеностите на литературната форма, Г. Данчев отбелязва характерните черти на средновековната „молитва“, но обемът на Кантакузиновата творба (308 стиха), композиционният ѝ строеж, яркият емоционален тон подсказват „за една ранна проява на някои от жанровите белези на лиричната поема“ (с. 46). Въпреки наличието на нормативни изказни елементи присъствието на личното страдание и поетичният талант са причина да се създаде „в някои отношения неповторима по своите идейно-художествени особености стихотворна творба“ (с. 52).

В наблюденията си върху композицията Г. Данчев разграничава пръв две еднакви по големина части по 38 строфи, съединени помежду си с една преходна строфа. Този строеж подкрепя заглавието, където се говори

за „*Мѣла съ ѿмѣненіемъ и малю похвалою*“ — т. е. за умилителна изповед и похвала към Богородица. В двете части се изграждат 6 съдържателни момента, които са анализирани с вещина от автора: откривена изповед на поетовите грехове, мисълта за мъчителната смърт, темата за преходността на живота, страшните видения на ада, молба за душевно спасение, малка похвала на Богородица.

Отделни пасажки от „Служба на Иван Рилски“ недвусмислено доказват, че литургичната творба е „написана по конкретен повод и е изпълнена в деня на тържественото посрещане на мощите на светеца в Рила“ (с. 68). За разлика от Богородичната молитва тук преобладават тържествените тонове, радостта и надеждата от осъществената култова процесия, която се превръща във важно патристическо събитие за поробена България. Г. Данчев изясня свидетелства за майсторството при ползуването на изобразителните средства. Заслужава да се отбележи, че с преки обръщения се внушават български родолобиви чувства: „*Стещите са болгарѣн тѣа*...

теаиу родове, совете са правослаеныхъ мнужества, прѣстѣпите ннокѣвъ сослѣта радостнѣу правослаенѣ. . .“ (70).

В края на тази част от научния труд отново по определен повод се отделя внимание на проблема за езика, на който са написани оригиналите на разгледаните две поетични творби. Сравнявайки по-ранни преписи на „Молитва към Богородица“ с изданията от Арсений Сатановски вариант в „Антология“ („Цветословие“), Г. Данчев опровергава схващането, че издателят е превел художественото произведение от гръцки език. „Текстът, който през 1660 г. А. Сатановски печата, е съществувал десетилетия преди него в преписи, водещи началото си от славянския оригинал на молитвата“ (с. 75). По-нататък читателят се запознава с необоснованите становища на някои сръбски учени, които разширяват неоснователно обема на Кантакузиновото наследство, а също и границите на сръбската поезия (със старобългарски творения като „Азбучна молитва“, „Проглас към евангелието“, Надгробния надпис на Хрельо в Рилския манастир и др.).

В следващата глава: „Агиографско-реторически произведения на Д. Кантакузин“ са разгледани три съчинения — „Житие с малка похвала на Иван Рилски“, похвалните слова за Димитър Солунски и Николай Мирликийски. Приемливи са изводите за тяхното временнаписване. Първата творба се появява през периода 1469—1479 г. по настояване на рилските монаси, а другите две — след 1479 г., в чест на светилските празници.

„Житие с малка похвала на Иван Рилски“ споделя характерните черти в художествения стил на Търновската книжовна школа, където житийният и панегиричният жанр функционално се доближават. Г. Данчев уместно издирва творческите прилики и отлики с литературното наследство на Евтимий Търновски. Тук е необходимо да се видят ясно няколко момента. Безспорно е, че от агиографския цикъл за рилския пустинник твърде добре Кантакузин познава житията от Георги Скилица и Евтимий Търновски.⁴ За разлика от своя далечен предшественик — Скилица (византийски управител на София), Димитър Кантакузин не премахва сюжетния епизод за срещата между цар Петър и Иван Рилски. Движен от желанието да премълчи някои страни от българския характер на култа към светеца, Скилица се опитва да зачертае този родов спомен. Макар че не пресъздава подробно събитийния мотив, Кантакузин споменава за разговора между владетеля и пустинника. Евтимий особено много обича псалмовото сравнение за жажда на елена по време на жътва. Д. Кантакузин преобразява

⁴ Срв. Д. Кенанов. Патриарх Евтимий и агиографският цикъл за Иван Рилски. — Сп. Palaeobulgarica (Старобългаристика), 1978, кн. 1, с. 74—88.

изобразителния елемент с поетично наблюдение върху природния мир, за да внуши същата идея за привлекателността на светителския пример: „Прочее, ѿкоже въ жеткѣныѣ годы зръновѣныѣ ѿ птицѣ не по единому, нъ мнозѣста нъ въкоупѣ къ нѣмоу прѣтѣнѣ, ови жити съ нѣмъ хоще, ови же сакоу наказанѣ слышатѣ. . .“⁵.

Стремежът за обективно отразяване на предходните извори кара Кантакузин да съобщи Скилиховото твърдение за чудодейното излекуване от мощите, което получава „само. дръжѣхъ Гръцкѣмъ Манауѣмъ Среѣдѣцкѣмъ нѣмоушъ градъ“⁶. Нататък Кантакузин заема недвусмислено българска народностна позиция, когато известява за пренасянето на мощите в Търново от Иван Асен I и държавното възмогане на България: „Мало

оубо прѣшѣшу временнѣи грѣцкѣмъ смѣрнѣши се вѣщемъ нъ изнемогшемъ. Іоанну Асѣну възгарскѣмъ опасаешу се цѣтѣи нъ грѣцкѣа крѣпцѣ нъ зааганѣшу нъ грады нѣхъ прѣемающѣ. . .“⁷.

Както се вижда от летописната част с размисли за XV в., Кантакузин под напора на трагичните превратности преосмисля политическите позиции на гърци, българи и сърби, чиято „междусобна бран“ според писателя довежда до разоренето на Балканите. Идеята за разбирателство между съседни народи е жизнено важна и до днес — това интернационално извисяване трябва да се помни, когато се оценява делото на Димитър Кантакузин.

В анализа на похвалните слова за Димитър Солунски и Николай Мирликийски Г. Данчев открива приемствени нишки с панегирическите съчинения на Климент Охридски. Но това не засенчва литературните връзки с Евтимий Търновски. Редица от цитираните псалмови връзки с Евтимий Търновски редица от цитираните псалмови сравнения (за дърво, засадено при извори води. Пс. 1, ст. 1—3), общите метафори-символи за агриографските герои като „доброплодна лоза“, ред образни словосъчетания („православѣа рогъ възнесѣ“), етимологически фигури, риторически въпроси и други говорят не само за изпълнени предписания на византийските риторички, но и за литературно-естетическите предпочитания на Евтимий Търновски. Приветствията (хайретизмите) от типа: „Радвай се. . .“, срещани при Кантакузин, се призовават от търновския

реформатор. За това свидетелствува споменатото слово за Въведение Богородично в похвалата на Михаил Воин.

Както при повечето именити книжовници от Средновековието, Кантакузин не остава чужд към епистографския жанр с предполагаемото си писмо до Владислав Граматик и посланието до domestik Исая. На тях е посветен раздел от научния труд. За съществуването на незапазената творба се съди по послеслова на Владиславовия сборник от 1469 г. (Загребски панегирик). Според Г. Данчев „вероятно поради личния си характер това послание не е било написано и включено в никакъв ръкопис и е загубено за литературната история“ (с. 128).

Другото епистографско съчинение, отправено към domestik Исая, е обнародвано от гръцкия учен А.-Е. Тахиаос по единствения известен препис засега в ръкопис № 17, XVII—XVIII в., Библиотека на сръбската патриаршия, Белград. В съгласие със синкретичния „ансамблов“ строеж на средновековната словесност по наблюденията на Г. Данчев „в същност това произведение не представлява обикновено послание. В неговите епистоларни рамки е вмъкнато и едно слово с поучителен характер“ (с. 130). В него се застъпват обичайните за Кантакузин теми за греховността, смъртта, страшния съд, ада и т. н. Като цяло творбата доказва високата образованост на автора.

В последната глава „Преписи и редакции на Кантакузиновите съчинения“ се постигат широки познания за вътрешния живот на отделните писателски творения (с изключение на „Служба на Иван Рилски“). От редицата изследователски резултати тук ще бъдат отбелязани две открития. Срещаните с името на Д. Кантакузин „Събрани молитви от божественото писание. . .“ са лично дело на светогорския монах Тикара (Тома Магистър), живял през първата половина на XIV в. На Г. Данчев са известни общо 35 преписа (25 славянски, 10 — гръцки). Изнесените доказателства утвърждават връзките на Д. Кантакузин с това произведение само като негов преводач.

Най-популярното съчинение на средновековния писател е „Молитва към Богородица“. От нея са анализирани 41 преписа. Освен превода ѝ на румънски внимание заслужава новооткритата руска редакция от XVIII в. (Втори Нитов и Оптински препис).

Разнообразните текстологични наблюдения увенчават успешния труд на Георги Данчев. Неговото монографично изследване е ценен влог в изсявяването и оценяването на творческото дело на Димитър Кантакузин. За бъдещите изследвачи книгата ще дава ключ за решаване на нови научни задачи.

Димитър Кенанов

⁵ Й. И. Иванов. Жития на св. Ивана Рилски с вводни бележки. — ГСУ, ИФФ, XXXII, 13, С., 1936, с. 93.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там, с. 94.